

УДК 323.15

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СПЕЦИФІКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ
ЧЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ
УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ***М.В. Лазарович*

Тернопільський національний економічний університет

Охарактеризовано й систематизовано джерельну базу проблеми. Здійснено ретроспективний аналіз міграційних процесів іншоетнічного населення і порівняння колонізаційних зусиль урядів Російської та Австро-Угорської імперій. З'ясовано причини переселення чехів на українські землі. Досліджено основні тенденції зростання чисельності й розселення чеської національної меншини України на різних етапах її розвитку. Розкрито особливості виробничої зайнятості, суспільного розподілу праці і соціальної структурованості чеської національної меншини України, з'ясовано рівень її освіченості. Проаналізовано вплив політики російського імперського уряду на професійну стратифікацію і майнове розширення чеського населення. Відзначено, що чеська національна меншина України насторожено сприйняла революційні зміни, які відбулися наприкінці Першої світової війни в Російській імперії. Визначено рівень політичної мобілізації чеської національної меншини, її ставлення до українського державотворення та участь у представницьких і виконавчих органах влади.

Ключові слова: чеська національна меншина, переселення, заняття, чисельність, розвиток.

Постановка проблеми. Впродовж століть Україна залишається краєм, привабливим для представників чужоземного населення. Їхня поява на українських землях була зумовлена різними причинами: економічними, політичними, військовими, конфесійними тощо. Насамперед це сприятливе геополітичне становище, зокрема місце в міжнародних торговельних зв'язках, родючі землі, що

приваблювали іноземних селян, тривале перебування України в складі інших держав – Польщі, Російської та Австро-Угорської імперій. Уряди останніх, прагнучи утвердитися на захоплених територіях, серед інших заходів, спроваджували на українські землі представників пануючих націй, переселяли іммігрантів з інших країн. Безпосереднім наслідком імперської колонізаційної політики стало зростання поліетнічності тих регіонів, на які вона була спрямована.

Порівнюючи колонізаційні зусилля Романових і Габсбургів на українських землях, перевагу слід віддати першим, які зосередили значно більшу територію. Російська імперія вже в другій половині XVIII ст., істотно розширивши свої кордони у західному й південному напрямках, зокрема приєднавши Північне Причорномор'я, обрала своєрідну політику закріплення відносно добре освоєних величезних просторів. Прагнучи остаточно ліквідувати українську автономію, позбутися волелюбних корінних мешканців та мати вдячних і покірних вірнопідданих, царат проводив насильницьке переселення народів, яке межувало з геноцидом. Унаслідок цього запорозьке козацтво опинилося за Дунаєм, кримські греки й вірмени – на північних берегах Азовського моря і Дону, а ногайці та десятки тисяч татар втекли у турецькі володіння [27, с. 390]. Спустілий край, як і приєднані величезні степові простори, необхідно було освоювати, оживляти осілою землеробською працею. Однак Росія була не в змозі освоїти нові землі своїми силами. Цьому заважало насамперед кріпацтво, яке позбавляло більшу частину селян можливості вільно переселятися на нові території [22, с. 215–216]. Було

вирішено запросити колоністів із-за кордону.

Правову основу іноземної колонізації започаткували спеціальні маніфести російської імператриці Єкатеріни II у 1762, 1763 та 1764 рр., які заохочували переселення досвідчених селян-хліборобів із Німеччини, Голландії, інших європейських країн у деякі південні й південно-східні місцевості Російської імперії. Переселенцям гарантувалися свобода релігії та звичаїв, самоврядування, звільнення від рекрутчини, виконання повинностей та сплати податків на визначений термін, надання достатньої кількості земель, асигнування з державної скарбниці для початку господарювання [19, с. 320; 9, с. 324] тощо.

Якщо перших колоністів не обмежували майновим цензом, то поява пізніше додатка до Маніфесту 22 липня 1763 р. дозволяла переселення лише заможним землеробам і ремісникам, котрі мали родини. З 1819 р. прикликання іноземців припинилося; подальші переселення здійснювалися за спеціальним дозволом [9, с. 324, 325]. Це відповідно різко зменшило приплив колоністів до Російської імперії.

Типовими причинами, які спонукали переселенців покинути століттями обжиті землі, були такі: численні війни, які призводили до погіршення становища населення; відсутність вільних земель на батьківщині чи власних колоній у неї в нововідкритих частинах світу, куди могли переселитися бажуючі; релігійні утиски в Західній Європі окремих протестантських течій [7, с. 30, 31, 32; 9, с. 324], зокрема менонітів*, та ін.

Упродовж XVIII – на початку XIX ст. на українських землях постала низка військових поселень іммігрантів із країн, які потерпали від турецької агресії. Статус військового поселенця отримували іноземці, які оселялись у півден-

них регіонах Російської імперії за умови військової служби. Вони належали до селянського стану, але мали деякі пільги. Таким чином уряд Російської імперії вирішував важливе стратегічне завдання: створення міцних укріплених районів, які могли захистити південні рубежі імперії від несподіваних нападів і стати надійним плацдармом, а за необхідності – тилом для подальшого просування на південь. Другим урядовим завданням, підпорядкованим першому, було господарське освоєння родючих південноукраїнських земель. Для цього в регіоні сформували військові округи Новосербія, Слов'яносербія, Бузьке козацьке військо та інші, землі яких заселяли військовими переселенцями, здебільшого болгарськими і молдавськими іммігрантами [21, с. 8].

На 80-ті рр. XVIII ст. припадає початок іноземної землеробської колонізації Півдня України, головними регіонами якої стали землі Катеринославської, Херсонської й Таврійської губерній. З того часу, як зазначають дослідники [2, с. 1; 21, с. 6], вже не окремі групи людей, а великі організовані громади німців, голландців, шведів, болгар, греків, представників інших етносів почали переселятися в досі малозаселені й економічно відсталі степи, щоб вільною працею перетворювати їх на культурні землеробські райони.

Для уявлення про кількісні характеристики етнічного складу населення України на початок Української революції варто звернутися до статистичних даних того періоду. Насамперед йдеться про перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 р. та переписи 1900 і 1910 р. в Австро-Угорщині – тих держав, до складу яких належали українські землі. Слушною є думка професора В. Кубійовича, головного редактора «Енциклопедії українознавства», про те, що тодішня статистика має чимало хиб, але

*Меноніти – протестантська секта, яка в першій половині XVI ст. об'єднала поміркованих анабаптистів (виступали за повернення до засад первісного християнства) у Нідерландах, Швейцарії та Німеччині.

інших даних не існує [6, с. 157], і саме вони залишаються відправною точкою для сьогоднішніх досліджень.

На початку ХХ ст. все населення України складалося з понад 20 етнічних груп, розселених переважно компактно [8, с. 106]. Відповідно до даних М. Шаповала, котрі, як зауважив професор В. Солдатенко, досі ніхто не спростував [26, с. 4], на етнічних українських землях Правобережної України (Волинь, Поділля, Київщина та українські частини Мінської і Гродненської губерній, Холмщини, Бессарабії), Лівобережної України (Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина й українські частини Курщини, Вороніжчини, Донщини), Степової України (Таврія, Катеринославщина, Херсонщина та українські частини Кубані й Ставропілля), Західної України (до Першої світової війни – Галичина, Буковина і Підкарпаття), що охоплювали територію 739 161 км², у той час проживало 46 012 000 осіб. Серед них: 32 662 000 українців (71% від усього населення), 5 376 800 росіян (11,7%), 3 795 760 євреїв (8,2%), 2 079 500 поляків (4,5%), 871 270 німців (1,9%), 435 540 волохів (0,9%), 104 780 греків (0,2%), 39400 вірмен (0,1%) [29, с. 6–7]. Трохи більше 1% становили представники інших національностей.

Отже, напередодні національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. етнічні меншини становили чверть усього населення України. Найбільш численними з них були росіяни, євреї, поляки та німці. За таких умов етнонаціональне питання ставало вагомим чинником політичної історії українського народу, що прагнув відродити державну незалежність.

Мета роботи. Важливим у контексті окресленого є дослідження чисельності чеської меншини на території Наддніпрянської України, специфіки її розміщення, компактності та місця проживання, ступеня урбанізованості, станово-майнового рівня, виробничої зайнятості, соціальної структурованості тощо. Ця проблематика не повно відображена в

історіографії і потребує подальшого розроблення.

Аналіз публікацій і досліджень. Серед сучасних досліджень обраної теми насамперед слід відзначити колективну монографію «Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект» [16], а також праці таких науковців, як Л. Афанасьєва [1], С. Волкова [3], В. Гвоздик [4], С. Грибанова [5], М. Лазарович [11], Ю. Луцький [12], В. Маркусь [13], І. Міронова [15], С. Панишко [18], О. Рафальський [25] та ін. Джерельна база дослідження – матеріали загального перепису населення Російської імперії 1897 р. [17; 20; 24].

Результати досліджень. Перші чехи поселилися на українських землях переважно в Галицько-Волинському князівстві ще в XIII ст. У XV–XVI ст. чеські найманці охороняли польсько-молдовський кордон над Дністром, як гармаші служили в польських залогах і замках, окремі – в українському козацькому війську. Чимало чехів проживало у Львові, Перемишлі, Коломиї, Холмі, інших українських містах. У XVII ст. еміграція з Чехії зросла через тамтешні релігійні війни. Упродовж XVIII–XIX ст. відомими в Україні були чеські купці, ремісники, зокрема броварі, музиканти, в Галичині й Буковині – імперські чиновники [13, с. 3736–3737].

У 1860-х рр. чехи почали масово емігрувати з Австрійської імперії в інші країни. Колоніями вони селились і на українських землях, здебільшого на Волині, де зосередилися вихідці з Богемії [17, с. XI]. Перші чеські колонії було засновано в 1859 р. у с. Погорільці та Підгайці Дубенського пов. [18, с. 63]. Основними причинами, які змусили чехів покинути батьківщину, були такі: масове обезземелювання чеського селянства; криза в усіх сферах промисловості і, як наслідок, масове безробіття; фінансова криза на чеських землях, що належали до Австрійської імперії; голод, що внаслідок економічної та фінансової кризи охопив

велику частину країни; перенаселеність окремих чеських областей; національно-політичне гноблення з боку Австрійської імперії та зародження національної самосвідомості [3, с. 12; 1, с. 80] серед чеського населення.

Еміграцію чехів у другій половині XIX ст. вважають «хліборобською». Враховуючи, що ціна української землі, зокрема на Волині, була у 10 разів нижчою, ніж у Чехії, представники цієї нації купували її великими масивами і селилися компактно. При цьому вони віддавали перевагу кращій землі, що й визначило регіон їхнього компактного проживання на території губернії у трикутнику між м. Луцьк, Рівне, Дубно. Дещо віддаленою від нього була Купичівська волость [28, с. 63] (нині с. Купичів належить до Турійського району).

Царський уряд був зацікавлений у більш інтенсивному розвитку села, тому активно заохочував колонізацію різними пільгами: звільненням чехів від податків і військової повинності, наданням права на адміністративне самоврядування тощо [16, с. 14]. У 1869 р. київський генерал-губернатор А. Дондуков-Корсаков особисто відвідав чеські колонії Волині, відзначивши заможність їхніх жителів. У 1870 р. було прийнято спеціальну Постанову Кабінету Міністрів «Про оселення чехів на Волині» [18, с. 63], що дало змогу активізувати переселення.

Прагнучи догодити переселенцям, у Рівному навіть створили спеціальну комісію для поселення чехів, які на вигідних умовах після скасування кріпацтва 1861 р. купували поміщицьку землю, насамперед у волинських повітах – Дубенському, згодом у Луцькому, Острозькому, Житомирському та Володимирському, а також на Херсонщині, в Таврії і на Кубані. Головними поселеннями були такі села: Людгардівка (1863 р.) на Волині, Чехівка на Поділлі, Табір, Богемка і Цареквичі (нині с. Пушкіне Красногвардійського р-ну) у Криму, Чехоград (нині с. Новгородківка) [13, с. 3737] поблизу Ме-

літополя на Запоріжжі.

У 1870 р. царський уряд дозволив чехам приймати російське підданство. Вони записувалися до селянського стану і підлягали місцевій адміністрації, могли зараховувати себе до існуючих або створювати власні волості. Так, на Волині утворили 4 чеські волості: Рівненську (9 поселень Рівненського пов.), Дубенську (14 поселень Дубенського пов.), Луцьку (всі чеські поселення Луцького пов.) і Купичівську (усі чеські поселення Володимир-Волинського пов.); інші чеські поселення належали до українських волостей [18, с. 63; 13, с. 3737]. Наприкінці XIX ст. на території Волинської губ. проживало 27,7 тис. (0,92% населення краю) чехів [20, с. 86]. До 1914 р. їхня чисельність зросла до 31 тис. осіб. Найбільшими чеськими колоніями на Волині були Купичів (950 осіб), Стромівка (920 осіб), Квасилів (800 осіб), Губин (780 осіб). У назвах низки населених пунктів появився додаток «Чеський» (наприклад, Боратин Чеський (150 осіб) [18, с. 63], нині с. Боратин Луцького р-ну).

У ході колонізації півдня України чехами дослідники виокремили чотири етапи. Під час першого (1861–1864 рр.) на Кримський півострів, насамперед до Перекопського пов., переселилося близько півтори тисячі осіб, сформувався основний склад населення колоній. У цей період процес еміграції чехів стосувався практично всіх кримських повітів. Другий етап (1865–1875 рр.) характерний поодинокими переселеннями чеських родин, приблизно декількох сотень осіб, до Криму, а також виїздом чеських колоністів із Криму до материкових повітів Таврійської губ. та заснуванням колонії Чехоград. Третій – переселенням наприкінці XIX – на початку XX ст. близько двох тисяч чехів до Катеринославської та Херсонської губерній. На станньому етапі, який припав на період Першої світової війни (1916–1917 рр.) [3, с. 14, 18], чехи почали мігрувати вглиб України.

Загалом, згідно з переписом населен-

ня Російської імперії 1897 р., в Наддніпрянській Україні проживало понад 37 тис. чехів [Підрах. за: 24, с. 4]. До 1 січня 1916 р., згідно з даними «Статистичного щорічника», їхня кількість зросла до 44 тис. осіб [16, с. 12]. Загалом на українських землях, як подає історик В. Маркус, на початку ХХ ст. в Україні нараховували близько 130 чеських поселень, де проживало до 65 тис. осіб [13, с. 3737].

Дослідники засвідчують нерівномірність розміщення національних меншин в Україні і пояснюють це історичними умовами їх комплектування [16, с. 12, 49]. Так, чехи, зосереджені на землях підросійської України, становили в 1897 р. 73 % чеського населення Російської імперії [Підрах. за: 24, с. 4; 17, с. XI]. Більше половини всіх загальноімперських чехів (55 %) та понад 75 % українських були згруповані у Волинській губ. (0,92 % населення краю), де утворювали колонії, здебільшого у Дубенському, Острозькому, Рівненському, Житомирському і Луцькому повітах. Серед інших українських губерній їхня частка була більшою в Таврійській (0,14 %), Київській (0,09 %) і Херсонській (0,05 %) [Підрах. за: 17, с. XI].

Окрім регіональних відмінностей поселення, етнічні суб'єкти України різнилися й тим, що одні з них проживали здебільшого у містах і містечках, а інші – в селах. Статистика засвідчує, що відсоток міщан серед чехів був порівняно високим. У 1897 р. у містах проживало 10,7 % чеського населення європейської частини Російської імперії [17, с. XI]. На початку ХХ ст. центром політичного і культурного життя чехів став Київ, де зосередилося кілька тисяч [15, с. 15] представників цієї меншини.

Важливим чинником для розуміння соціальних умов розвитку інонаціонального населення, його етнічної самоідентифікації, формування національної еліти, можливостей самоорганізації, місця у суспільному житті тощо є дані про станово-майновий рівень, виробничу за-

йнятність і суспільний поділ праці серед етносів України. Щодо першого критерію слід зазначити, що чехи, в соціальній структурі яких переважало селянство, що дорівнювало 88 % [5, с. 26–27], становили доволі заможну групу населення. Вони жили відокремлено і виділялися зразковим веденням господарства та підвищеними нормами земельних наділів. У чеських поселеннях переважало громадське землеволодіння, їх мешканці порівняно мало використовували найману працю [4, с. 132; 18, с. 63].

До 1900 р. чехи були орендарями невеликих наділів землі в російських поміщиків або «їх робочою худобою». Однак завдяки працьовитості та ініціативі представники цієї меншини зуміли досягти певного достатку. Наприклад, у Волинській губ. вони розвивали хмелярство, яке було одним із головних джерел добробуту цієї губернії [5, с. 26–27]. На початку ХХ ст. 40 % російського хмелю вирощували на території Волині. Значною була роль чехів також у становленні волинського броварства: за 1872–1898 рр. вони заснували 10 великих броварень (у Луцьку, Квасиліві) [18, с. 63]. Позитивно впливало на зростання заможності чеського населення використання якісної сільськогосподарської техніки, яку доправляли з Чехії, та власних методів хліборобства [13, с. 3737].

Напередодні Першої світової війни поселення чехів, рівень їхнього господарювання були прикладом для іншого населення України. При цьому соціальне розшарування чеської людності було незначним – 75 % середняків і 20 % незаможників [5, с. 26–27]. Деякі дослідники, зокрема О. Данильченко, Ю. Луцький, Я. Рихлік, вважають, що відсоток чехів-селян середнього статку був значно вищим – 80–90 % [25, с. 113]. Відповідно, до революційних подій у Росії чеське населення поставилося насторожено [4, с. 132], віддаючи перевагу політичній стабільності.

Чехи зробили доволі суттєвий внесок

і в розвиток промисловості на українських землях. Так, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вони були серед найактивніших підприємців Києва. У центрі столиці з'явилися фабрики і заводи з чеською адміністрацією або переважно чеським складом робітників. Ці підприємства спеціалізувалися на виробництві устаткування для цукроварень і броварень – «Гретер і Криванек», заснований у 1882 р. (з 1922 р. відомий як завод «Більшовик»), комбінованих сівалок – «Фільверт і Дедина» (1889 р.), запасних частин для іноземних машин і верстатів – «Недлий і Унгерман», заснований у 1898 р. (з 1934 р. – «Червоний екскаватор») [28]. У 1910 р. Г. Индржишек збудував фабрику грамофонних платівок «Екстрафон» і першим почав випускати платівки із записами українських народних пісень.

Під час Першої світової війни названі підприємства отримали військові замовлення і замість сівалок та віялок випускали польові кухні, снаряди і гармати, а фабрика «Екстрафон» – платівки із записами патріотичних пісень [14].

Своєрідне відображення місця національних меншин у суспільному житті – їхня систематизація за видами зайнятості населення, особливо якщо зіставляти дані за окремими націями [16, с. 19]. Така класифікація також дає змогу з'ясувати рівень гармонійності функціонування суспільства, його структурованості. Основою економічного життя мешканців чеських поселень в Україні було сільське господарство, зокрема, розвивали землеробство, садівництво й городництво, велику роль відігравало тваринництво. Чеські колоністи володіли відмінною від місцевої сільськогосподарською культурою, використовували систему багатопілля [3, с. 18; 28], проводили громадські меліоративні роботи, виявляючи здатність до кооперування і дивуючи цим місцевих мешканців, упевнених у неродючості осушуваних ґрунтів [12, с. 123]. Досконало знали технологію вирощування хмелю [10, с. 140; 12, с. 123], який

із часом став одним із головних джерел отримання прибутків.

Серед промислових галузей у чеських колоністів розвинутим було борошномельне виробництво, яке дало їм змогу разом із німцями стати основними поставальниками борошна для жителів волинського села [23, с. 128]. Чимало чехів працювало на фабриках і заводах. Зокрема, у Києві функціонувала низка вже згаданих підприємств із чеськими адміністрацією або переважаючим складом робітників. Імігранти, що прибули в 1870-х рр. на будівництво Південно-Західної залізниці, наприкінці століття утворили чеський осередок, в якому за станом на 1910 р. нараховувалося понад 3 тис. членів [28].

Важливим заходом було запровадження чехами елементів західноєвропейських традицій у розвиток ремесла. Найбільшого поширення набули столярство, теслярство, малярство, ковальство, ткацтво, шевство, виготовлення виробів зі скла, кераміки, фаянсу [3, с. 18; 28] тощо.

Великого значення чехи надавали шкільництву. У їхніх колоніях національні початкові школи (офіційно чеських шкіл до Лютневої революції 1917 р. не було, а за відсутності вчителя дітей навчав представник селян, обраний товариством [5, с. 26]) функціонували поряд із державними російськими. Так, у колонії Зубовщина в Київській губ. (належала Товариству чеських колоністів) діяла школа, де діти навчалися чеською і російською мовами [16, с. 32]. У результаті 95 % чеського населення України володіло чеською мовою, 80 % – російською [5, с. 27]. Про рівень володіння чехами українською мовою даних нема.

Рівень грамотності чехів в Україні загалом був високим – 59,3 %. Однак слід зауважити, що цей показник стосується насамперед письмовості російською мовою (приблизно на 2/3 від письмовості власною мовою) [16, с. 33].

На відміну від українців, євреїв, поляків, німців, окремої законодавчої ре-

гласентації політико-правового становища в Російській імперії таких етнічних груп, як чехи, греки, болгари, білоруси, цигани тощо, не було, оскільки участь цих меншин у політичному житті, виборчій діяльності, самоврядуванні була незначною [16, с. 28]. Однак політика русифікації їх не оминула.

Під час революції 1917–1921 рр. провідники чехословацького руху, агітуючи за власну державність серед чеських селян-колоністів і міщан Луцька, Житомира, Рівного, Одеси, у російських політичних справах дотримувалися нейтралітету, і лише після Жовтневого перевороту 1917 р. підтримали Тимчасовий Уряд. Із переходом влади до Української Центральної Ради вони уклали договір про співробітництво з нею. Т. Масарик у виступі на мітингу поневолених народів у грудні 1917 р. вперше висловився за право українців, поряд з іншими центральноєвропейськими народами, на державну незалежність і соборність [25, с. 89–90]. З утворенням незалежної Чехословаччини значна частина чехів, насамперед військових, покинули Україну і повернулися на етнічну батьківщину.

Висновки. Отже, на початку ХХ ст. населення України відзначалося багатоетнічним складом. Окрім українців, тут мешкали представники інших національностей, серед яких і чеська меншина. Її поява на українських землях була зумовлена різними причинами – економічними (обезземелювання чеського селянства, фінансово-промислова криза, безробіття, голод, перенаселеність окремих чеських областей), політичними (національно-політичне гноблення з боку Австрійської імперії), конфесійними (релігійні війни) та ін. Сприяли чеській колонізації такі ініціативи російського царського уряду, як звільнення чехів від податків і військової повинності, надання російського підданства та права на адміністративне самоврядування тощо.

На теренах підросійської України чеські колоністи селилися головним чи-

ном великими суцільними анклавами серед українського населення або невеликими поселеннями, здебільшого у сільській місцевості Волинської (0,92 % населення краю), Таврійської (0,14 %), Київської (0,09 %) і Херсонської (0,05 %) губерній. У містах проживало 10,7 % чеського населення європейської частини Російської імперії.

Основою економічного життя чеських поселенців були землеробство, садівництво, городництво, велику роль відігравало тваринництво. Значним був їхній внесок у розвиток промисловості (борошномельне виробництво, хмелярство, броварництво) та ремесел (столярство, теслярство, малярство, ковальство, ткацтво, шевство, виготовлення виробів зі скла, кераміки, фаянсу). Чимало чехів працювало на фабриках і заводах, вони були серед найактивніших підприємців Києва.

Завдяки пільгам, наданим російською владою, високій агрокультурі, використанню якісної сільськогосподарської техніки, працьовитості, ініціативі та відносній самостійності господарств чеські поселенці домоглися для себе високого життєвого рівня. Їхнє соціальне розширення було незначним – від 75 до 90 % становили середняки. Відповідно вони віддавали перевагу політичній стабільності, і революційні катаклізми сприймали насторожено.

Література

1. Афанасьєва Л. В. Чеське культурно-просвітницьке товариство як осередок збереження етнічної самоідентичності // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України: зб. наук. праць VI Всеукр. наук.-практ. конф., 6–8 жовт. 2005 р. / за заг. ред. М. В. Дедькова. Запоріжжя: Облдержадміністрація; ЗНТУ, 2005. С. 78–81.
2. Берестень О. Є. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність німецьких і менонітських колоністів Півдня України (1905–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2006. 21 с.
3. Волкова С. А. Чехи на півдні України (60-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): автореф.

дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 2007. 20 с.

4. Гвоздик В. С. Формування етнічних груп населення Півдня України на початку ХХ ст. // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України: зб. наук. праць VI Всеукр. наук.-практ. конф., 6–8 жовт. 2005 р. / за заг. ред. М. В. Дедкова. Запоріжжя: Облдержадміністрація; ЗНТУ, 2005. С. 130–134.

5. Грибанова С. Чехи в Україні. Старожитності. 1994. № 5–6. С. 26–27.

6. Енциклопедія українознавства. Загальна частина: у 3 т. Т. 1 / голов. ред. : проф., д-р В. Кубійович, проф., д-р З. Кузеля. [Репринт. відтворення вид. 1949 р.]. К., 1994. С. 156.

7. Задерейчук І. П. Німецька колонізація українських земель у ХVІІІ – на початку ХІХ ст. // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. 2006. № 3. С. 30–38. (Серия «Юридические науки». Т. 19).

8. Кіссе А. І. Міжетнічна взаємодія в Україні: етноісторичні традиції // Наукові праці. 2004. Т. 34. вип. 21. С. 99–106. (Серія : Політологія).

9. Козирєва М. Адміністративно-територіальні перетворення німецьких районів півдня України в 20–30 рр. ХХ століття // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: моногр. К. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. С. 324–331. (Серія «Україна: історія і сучасність». Вип. 1).

10. Костюк М. Из истории волыноско-немецких взаимосвязей // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: моногр. К. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. С. 131–150. (Серія «Україна: історія і сучасність». Вип. 1).

11. Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз: моногр. / М. В. Лазарович. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 760 с.

12. Луцький Ю. В. Чехи на Україні (1917–1933) // Вітчизна. 1994. № 3–4. С. 122–132.

13. Маркусь В. Чехи. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина: в 10 т. Т. 10 / голов. ред. В. Кубійович; Наук. т-во ім. Т. Шевченка. [Репринт. відтворення вид. 1955–1984 рр.]. Париж–Нью-Йорк–Львів: НТШ, 2000. С. 3736–3737.

14. Ми український народ: національно-етнічна мозаїка // Радіо «Свобода». – URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/912433.html> (дата звернення: 25.05.2018).

15. Міронова І. С. Національні меншини України: навч.-метод. посіб. Миколаїв–Одеса: ТЗОВ ВіД, 2006. 305 с.

16. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін.; редкол.: І. Ф. Курас (голов. ред.) та ін.; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. К., 2000. 357 с.: іл., табл., [3] арк. іл.

17. Общій сводъ по Имперіи результатовъ разработки данныхъ первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года. Т. 2 / предисл. : Н. Тройницкий. Санкт-Петербург, 1905. [6], LX, 417 с.

18. Панишко С. Д. Історичне краєзнавство // Наукові записки з проблем волинезнавства: зб. наук. ст. та матеріалів, присвяч. 45-річчю від дня народж. С. Д. Панишка. Вип. 1 / упоряд. О. Є. Златогорський. Луцьк, 2008. С. 25–75.

19. Панчук М. Національна німецька меншина в Україні у 1920–30-х роках // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: моногр. К. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. С. 320–323. (Серія «Україна: історія і сучасність». Вип. 1).

20. Первая всеобщая перепись населения Российской Имперіи 1897 г. Т. VIII: Волынская губернія / под ред. Н. А. Тройницкого. Санкт-Изд. Центр. стат. ком. МВД, 1904. 309 с.

21. Петков С. В. Переселенські національні меншини на українських землях у складі Російської імперії в ХVІІІ – на початку ХХ ст. (історико-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 17 с.

22. Плеская-Зебольд З. Немецкие колонисты на Одесчине // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: моногр. К. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. С. 215–230. (Серія «Україна: історія і сучасність». Вип. 1).

23. Потапчик Л. Німці-волиняни // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: моногр. К. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. С. 128–131. (Серія «Україна: історія і сучасність». Вип. 1).

24. Распределение населения по главнейшимъ сословіямъ, вероисповеданіямъ, родному языку и по некоторымъ занятіямъ: краткія общія сведения по Имперіи / предисл.: Н. Тройницкий. Санкт-Петербург: Паровая типо-литография Н. Л. Ныркіна, 1905. 43 с., [1] л. карт.; 37 см. (Первая всеобщая перепись населения Российской имперіи, 1897 год / под ред. Н. А. Тройницкого).

25. Рафальський О. О. Національні мен-

щини України у ХХ столітті: історіограф. Нарис. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. К.: Поліус, 2000. 447 с.

26. Солдатенко В. Українська революція і етнопонаціональні відносини: Проблеми дослідження // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 1999. Вип. 8. С. 3–20. – (Серія : Політологія і етнологія).

27. Тимофієнко В. Церкви німецьких колоністів у Південній Україні. // Німецькі поселенці в Україні: Історія та сьогодення: моногр. К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. С. 390–398. – (Серія «Україна: історія і сучасність». Вип. 1).

28. Чехи. – URL : <http://www.spadshina.com/ua/narodoznavstvo/folk-traditions/Czechs>. (дата звернення: 25.05.2018).

29. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. Прага: Вільна спілка, 1927. 333 с.

30. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття) : моногр. К.: Ризографіка, 2005. 616 с.

Lazarovych M.V. SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE LIFE OF THE CZECH NATIONAL MINORITY IN UKRAINE ON THE EVE OF THE REVOLUTION OF 1917–1921. *The source base of the issue is described and systematized. The process of formation of poly-ethnic composition of the population of Ukraine, including the main tendencies of population growth and resettlement of the largest national minorities of Ukraine at different stages of its development, has been researched. The reasons of the migration of ethnic groups to Ukrainian lands are revealed. A retrospective analysis of the migratory processes of the foreign ethnics and a comparison of the colonization efforts of the governments of the Russian and Austro-Hungarian empires is carried out. The features of industrial employment, social division of labor and social structuring of the Czech national minority of Ukraine are determined. The influence of the policy of the imperial government on professional stratification and property stratification of the Czech population is analyzed, and the level of its education is clarified. These indica-*

tors were important criteria for understanding the social conditions of non-Ukrainian population, its ethnic identity, the formation of the national elite, the possibilities for self-organization, places in public life, and so on. An important place in the work is devoted to the analysis of the main tendencies of the ethnopolitics of the government of the Russian Empire on the Ukrainian lands, including the political and legal position of the Czech national minority of Ukraine during the First World War. It is noted that the Czech national minority of Ukraine accepted the revolutionary changes that took place at the end of the war in the Russian Empire. The level of political mobilization of the Czech national minority, its attitude towards the formation of the Ukrainian state and participation in the representative and executive power have been determined.

Keywords: *Czech national minority, resettlement, employment, number, development.*